

І.А. Павленко

ВІДДІЛ ЦК КП(б)У ПО ЗАХІДНИХ, ІЗМАЇЛЬСЬКІЙ ТА ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ ДОКУМЕНТИ ЦДАГО УКРАЇНИ

Одним з наслідків Другої світової війни стало для України виникнення на її теренах і зміцнення у ході збройної боротьби з нацистським окупаційним режимом українських військових "націоналістичних" формувань, головною метою яких було виборювання державної незалежності. З огляду на це радянська влада невдовзі після відвоювання окупованих Німеччиною українських земель розгорнула тут широкомасштабні дії (військового, репресивного, ідеологічного характеру) проти сепаратизму, передусім на теренах західних областей республіки. Специфічність повоєнної ситуації в УРСР не могла не привнести певних змін і в структуру влади, зокрема Центрального Комітету КП(б)У як керівного органу республіки.

Деякий час (кінець 1944 - перша половина 1945 рр.) структура апарату ЦК КП(б)У особливо не відрізнялася від усталеної для республіканських партійних органів влади. Проте, завдання, які поставали перед комуністичним керівництвом України, вимагали особливих підходів і дій.

Першим таким серйозним випробуванням стало для влади проведення виборів до Верховної Ради СРСР другого скликання (перші після війни і другі в історії західних областей УРСР (перші у регіоні вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР відбулися 24 березня 1940 р.)), які відбулися 10 лютого 1946 р. Потреба у створенні в структурі ЦК спеціального органу по західних областях УРСР виникла вже наприкінці 1945 р. Проведення ж у Західній Україні виборів та отримання величезної кількості інформацій і звітів з місць про їх підготовку та хід, які необхідно було аналізувати та зіставляти, значно актуалізували її.

Питання створення у складі ЦК КП(б)У відділу західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей УРСР (далі - відділ) було поставлено М. С. Хрущовим у листі Г. М. Маленкову, який курирував кадрові питання у ВКП(б), ще 30 листопада 1945 р. (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1507, арк. 1. Далі називатимуться лише номери описів, справ та аркушів). До листа додавалися проект постанови ЦК ВКП(б), якою мало бути затверджене створення цього відділу, та його "Структура і штати" (оп. 23, спр. 1507, арк. 2, 4). Така постанова була прийнята ЦК ВКП(б) 4 грудня 1945 р. і, як того вимагала партійна субординація, вже відповідно до цього документа рішення було затверджене Політбюро ЦК КП(б)У 16 грудня 1945 р. постановою за № 79/1-оп. Аргументація створення нового відділу фактично повністю співпадала з доводами, наведеними в листі М. С. Хрущова. Завідуючим відділом був призначений заступник секретаря ЦК з питань західних областей УРСР О. А. Стоянцев (оп. 6, спр. 899, арк. 1-2).

Зміни у структурі ЦК КП(б)У, пов'язані із західними областями УРСР, не обмежилися створенням цього відділу. Так, протягом 1945 р. відділ пропаганди та агітації був перетворений на управління пропаганди та агітації (до цього часу таке управління існувало лише у складі ЦК ВКП(б)). На основі відділу кадрів теж виникло відповідне управління, а до його складу був уведений відділ НКДБ та НКВС, судових органів і прокуратури.

Відділ західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей УРСР проіснував лише близько двох років. Уся його документація склала в архіві ЦК КПУ окремий опис, не дуже великий за своїм обсягом. Проте в його справах зберігається чимало надзвичайно інформативних і цікавих документів з історії організації та проведення владою боротьби з українським національно-визвольним рухом. Аналіз означеного джерельного комплексу дозволяє глибше дослідити історію цього протистояння. На відміну від, скажімо, офіційної документації ЦК (постанов Політбюро, Оргбюро, Секретаріату), тут зберігається чимало документів, які більш докладно висвітлюють перебіг подій у західних областях УРСР, конкретні заходи партійного керівництва. Серед них - різноманітні інформації, довідки, доповідні записки з аналізом стану справ у західному регіоні республіки, численні відпуски і проекти листів перших осіб партійного керівництва України (зокрема, М. С. Хрущова і Л. М. Кагановича) з питань західних областей, а також відпуски, формуляри листів ЦК КП(б)У секретарям обкомів. Викликають інтерес проекти постанов ЦК КП(б)У по західних областях і відповідні плани заходів щодо їх виконання.

На новостворений відділ покладалися масово-політична робота серед населення західних областей, розв'язання проблем розвитку промисловості, сільського господарства, будівництва, культпросвітзакладів та організації медичного обслуговування, кінофікації та радіофікації регіону. Окремий напрямок його діяльності становила робота серед жіноцтва та молоді, контроль за діяльністю комсомольських організацій, радянизацією Закарпатської України (документи, пов'язані з останнім питанням, складають особливо значну за обсягом групу.). Перед відділом фактично звітували по всіх вищезазначених напрямках не тільки обкоми партії західних областей, а й народні комісаріати України, згодом - міністерства (відділ перевіряв навіть виконання рішень ЦК органами МДБ, діяльність судів, прокуратури, винищувальних батальйонів). Сюди надходила різноманітна документація про стан справ у регіоні з усіх ланок партійної та радянської влади, у тому числі рішення, плани, накази, прийняті органами влади різного рівня. До обов'язків відділу входило також здійснення разом з іншими структурами влади різноманітних перевірок. Так, спільно з органами МДБ опрацьовувалося питання "про стан роботи по очистці від ворожих елементів промислових підприємств, установ і учбових закладів".

На жаль, чітка системність у збереженні документів з тих чи інших питань була відсутня. Деякі справи в описі були сформовані з різнохарактерних документів, які перебували у користуванні співробітників відділу, як, наприклад, у завідуючого сектором П. Богомолова (оп. 75, спр. 60).

Штат відділу складався із заступника Секретаря ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях, двох його заступників, 6 завідуючих секторами і 33 інструкторів (оп. 23, спр. 4012, арк. 95). Про роботу цієї структурної одиниці апарату ЦК КП(б)У, її характер та напрямки яскраво свідчать кварталні плани роботи відділу та його секторів на 1946 і 1947 рр. (зокрема, сектору суду, прокуратури, МДБ, МВС) (оп. 75, спр. 60, 196, 197) та плани контролю за виконанням рішень ЦК КП(б)У. Ця група документів дозволяє простежити діяльність відділу, засвідчує прийняті ЦК рішення стосовно західних областей республіки протягом зазначеного періоду та засоби, за допомогою яких вони реалізовувалися.

Хоча сам відділ був створений лише наприкінці 1945 р., до складу його документації увійшли матеріали і за 1944-1945 рр. Для нового органу ЦК, вочевидь, створювалася певна інформаційна база, зокрема з таких основоположних для всієї роботи ЦК КП(б)У протягом 1940-х рр. питань, як виконання постанови ЦК ВКП(б)У "Про недоліки у політичній роботі серед населення західних областей УРСР" від 27 вересня 1944 р. Тут

зберігаються довідки про стан масово-політичної роботи серед населення Західної України, довідка секретаря ЦК ЛКСМУ за 1944 р. про роботу комсомольських організацій регіону тексти ряду постанов ЦК КП(б)У, прийнятих протягом 1945 р. з питань західних областей УРСР і боротьби з "українсько-німецькими націоналістами".

Переважна більшість відпусків листів М. С. Хрущова за 1945 р. зберігається саме серед документів відділу. Судячи з усього, у той час існувала практика надсилання першим секретарем ЦК КП(б)У щомісячних звітів Й. В. Сталіну про стан справ з ліквідації українського збройного руху опору. Це великі за обсягом, узагальнюючі інформації про заходи вжиті на виконання рішень союзного керівництва і розпоряджень самого Й. В. Сталіна, зі значним фактажем, цифрами, повідомленнями про особисту діяльність М. С. Хрущова у вказаному напрямку, проведені наради і ухвалені ЦК КП(б)У постанови, досягнуті результати. В описі, зокрема, зберігаються звіти за лютий та березень 1945 р.; другу половину березня - першу половину квітня 1945 р.; червень 1945 р., липень 1945 р. (оп. 75, спр. 4, арк. 14-27, 53-57, 65-77, 28-43, 44-52). Крім щомісячних звітів, М. С. Хрущов регулярно надсилав на адресу вищих партійних керівників СРСР й інші повідомлення, проекти та відпуски яких також можна знайти серед документів відділу. Саме в його справах зберігається рукопис відомої брошури справжнього апологета КПУ у справі ідеологічної боротьби з "українськими націоналістами" Д. З. Мануїльського "Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини", з автографом автора (оп. 75, спр. 20, арк. 1-41).

До відділу надходили також деякі отримані різним шляхом документи "українських націоналістів".

Оскільки до обов'язків відділу входила підготовка на розгляд ЦК питань по західних областях УРСР, значну частину його документації складають проекти постанов, зокрема з питань "організації боротьби з українськими націоналістичними формуваннями". Їх направляли першому секретарю ЦК КП(б)У М. С. Хрущову із супровідною запискою за підписом голови відділу О. А. Стоянцева. Ця група документів дозволяє простежити історію прийняття тих чи інших рішень ЦК, характер змін, які вносилися до проектів під час підготовки, листування у цьому зв'язку. По деяких проектах можна встановити розробників. Йдеться, зокрема, про проект постанови "Про завдання партійних організацій західних областей УРСР по роботі на селі" (оп. 75, спр. 75, арк. 71-101).

Відділ регулярно готував різноманітні інформації та доповідні записки на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У з відповідними пропозиціями (зокрема, з питань "організації боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів"), зауваження до проектів постанов ЦК, що стосувалися західних областей УРСР, розроблених іншими відділами. На виконання кожної постанови відділ готував плани заходів з їх реалізації, тематику лекцій, доповідей і бесід (якщо ця постанова стосувалася питань масово-політичної роботи серед населення регіону). Серед документів чільне місце посідають розроблені його співробітниками плани-проспекти видавництв агітаційно-пропагандистської літератури, заходів з посилення масово-політичної та ідеологічної роботи в західних областях УРСР (у вигляді таблиць, із зазначенням відповідальних за виконання та термінів реалізації). Останні готувалися окремо на кожен квартал (оп. 75, спр. 79, арк. 34-40).

Іншу групу документів складають плани (у тому числі - тематичні) з проведення нарад громадськості, партійних і радянських працівників, а також стенограми цих зібрань. Це, зокрема, протокол наради секретарів обкомів і начальників облуправлінь МДБ західних областей УРСР, яка відбулася у Львові 23 квітня 1947 р. Тут же - тексти окремих виступів М. С. Хрущова та Л. М. Кагановича.

Як уже зазначалося, чималу за обсягом групу складають документи з історії приєднання до УРСР та наступної радянської Закарпатської України. Це, зокрема, проект постанови ЦК ВКП(б) про Комуністичну партію Закарпатської України (КПЗУ), який готувався для ЦК КП(б)У; доповідні записки ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) про КПЗУ, стан та роботу її організацій, настрої населення; списки партійних організацій КПЗУ, протоколи засідань міського, районних і первинних партійних організацій КПЗУ; звіти про результати виборів до Верховної Ради СРСР 1945 р. по Закарпатській області; інформації про економічний стан регіону; різноманітні статистичні дані (зокрема, про кількість відряджених до області спеціалістів і працівників) і т. ін.

Інший значний комплекс документів відділу пов'язаний із питаннями повоєнної відбудови та розвитку промисловості в західних областях, що є надзвичайно цінним джерелом з економічної історії регіону.

По суті, головною функцією відділу у структурі ЦК було здійснення контролю за діяльністю всіх органів влади республіки, що мали відношення до західних областей УРСР, та розробка проектів рішень ЦК і планів їх виконання стосовно Західної України. Формуючи його, партійне керівництво республіки на чолі з М. С. Хрущовим виходило з особливостей ситуації, що склалася в західному регіоні, яка, відповідно, вимагала і особливого пильного ставлення.

Новий перший секретар ЦК КП(б)У, призначений Москвою замість Хрущова, - Л. М. Каганович, відрізнявся іншим підходом щодо західних областей УРСР. Він, вочевидь, не був схильним "перебільшувати" цю проблему. Каганович акцентував увагу не стільки на боротьбі з українським "націоналістичним" рухом опору, скільки на викоріненні "залишків націоналістичної свідомості" у головах радянських, партійних працівників та представників української інтелігенції.

Новий перший секретар партійної організації УРСР прийняв рішення про недоцільність існування в структурі ЦК спеціального відділу по західних областях. Уже через три місяця після призначення - у травні 1947 р. - він відправив Й. В. Сталіну лист, в якому просив про ліквідацію цієї структурної одиниці (оп. 23, спр. 4023, арк. 470). Одночасно за цією ж адресою були відправлені й відповідні проекти двох постанов: ЦК КП(б)У - "Про скасування в ЦК КП(б)У відділу по західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях" та ЦК ВКП(б) - про затвердження вищезгаданої постанови (оп. 23, спр. 4023, арк. 471, 472).

Специфічність функцій відділу визначила й особливості комплексу його документів. Фактично в справах опису були сконцентровані вже тематично підібрані, опрацьовані й проаналізовані ще за радянських часів дані з різних питань повоєнної історії західноукраїнського регіону. Загалом, попри порівняно незначний обсяг згаданих справ, дослідження будь-якого питання з історії західних областей УРСР не буде повноцінним без використання матеріалів відділу по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях УРСР.